

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Білай Ю.В.

аспірант,

Бердянський державний педагогічний університет

ПРОТИСТОЯННЯ СПЕЦСЛУЖБ РПАУ (М) ТА КОНТРРОЗВІДКИ БІЛОГО РУХУ НА ТЕРЕНАХ МІСТА БЕРДЯНСЬКА

Доба Української революції 1917-1921 рр. стала періодом постійних бойових дій на теренах України. Одним з військово-політичних угруповань, що до сьогодні овіяне міфами та легендами, був повстанський рух під проводом Н.І. Махна.

Протистояння спецслужб Білого руху з повстанськими силами безпеки було досить тривалим і жорстким, однак часто не досить результативним для білогвардійців. Це в першу чергу пов'язано з тим, що анархісти мали широку підтримку місцевого населення, в той час як денікінці вважалися у селян ворогами.

Мета роботи – прослідкувати специфіку протистояння контррозвідок РПАУ (м) та Білого руху на прикладі м. Бердянська.

Історіографія дослідження представлена роботами М.С. Кирмея [5], В.М. Чопа та І.І. Лимана [6].

Джерела, що розкривають досліджуване питання представлені спогадами махновського начальника штабу [1], архівними матеріалами Бердянського краєзнавчого музею [2], та спогадами А.І. Денікіна [3].

Успіхи повстанських загонів викликають багато дискусій серед істориків, публіцистів та пересічних громадян, однак не викликає дискусійності єдине – побудова Н.І. Махном дієвої спецслужби, що могла ефективно протистояти Білому руху.

Основним чинником для успішного взяття під військово-політичний контроль великих населених пунктів є продуктивна діяльність контррозвідки та розвідки, яка виявляє об'єкти які підлягають знищенню та осіб, що співпрацюють з супротивником, тощо [6, с. 37]. Махновська контррозвідка, як військово-політичний інститут веде свою історію від 1918 р., однак вона не була формально виділена в окрему структуру.

Першим епізодом, під час якого спецслужби Білого руху напряду стикнулися з махновською контррозвідкою стала операція махновців, що передбачала захоплення Бердянська та інших територій приазовського регіону на початку 1919 р. Стратегічною ціллю Н.І. Махна було захоплення території Сходу України. Це було можливим лише за умови завершення тактичної частини плану – взяття під контроль Приазов'я. Для успішного походу у лютому 1919 р. махновські повстанські загоони інкорпорується до

1-ї Задніпровської Української радянської дивізії (командир – П.Дибенко) в якості 3-ї Задніпровської бригади [5, с. 24].

Підготовка до операції велася безпосередньо махновською агентурою (управлялася контррозвідкою анархістів), яка збирала матеріали військового та політичного характеру на території міста. З точки зору діяльності спецслужб операція була феноменально успішною, про що зазначав навіть командуючий Добровольчою Армією А.І. Денікін [3, с. 103] Повстанцям вдалося визначити тактичні вузли оборони міста – порт, центр міста та горловина Бердянської коси. Крім ключових опорних пунктів махновцям була відома інформація про приблизну чисельність гарнізону оборонців, соціальне походження та рівень освіченості офіцерів, що давало можливість вести продуктивну роботу з офіцерським складом та, зокрема, агітувати до складання зброї [6, с. 178].

Після успішного захоплення Бердянська 17 березня 1919 р. Н.І. Махно видає наказ про створення при власному штабі офіційної контррозвідувальної служби. Спецслужба отримала офіційну назву – «Ініціативна група по боротьбі з контрреволюцією та збору одягу і взуття для повстанців» [2, с. 2]. Її керівником став М. Черняк, який одночасно виконував функції начальника бердянської та загалом всієї махновської контррозвідки.

Зважаючи на те, що серед повстанців вагому роль відігравали анархісти-терористи на чолі з М.Нікіфоровою, яка з травня 1919 р. знаходилась в Бердянську, то при контррозвідувальній службі було організовано спеціальний загін під її командуванням. Пряма функція цього підрозділу – підготовка особового складу до ліквідації очільників Білого руху та більшовицької Росії [6, с. 149-150]. Загін М. Нікіфорової ставив перед собою завдання знищення лідерів Білого руху. Для виконання цього завдання її загін відправився спочатку у Ростов для підризу Ставки генерала А.І. Денікіна, а потім у Сімферополь, куди переїхали всі органи управління «Уряду Півдня Росії».

У травні 1919 р. на півдні України склалася досить загрозлива для повстанців ситуація – на Бердянськ фронтальною групою наступали війська Білого руху, підтримувані кораблями II ескадри Чорноморського флоту Добровольчої Армії. У червні 1919 р. білогвардійці захоплюють місто. Це стало можливим за двох причин: по-перше – махновська армія та більшовики не змогли скоординувати дії через постійні політико-ідеологічні чвари між собою; по-друге – у спецслужбах повстанців-анархістів було досить багато подвійних агентів, які працювали на білогвардійців [1, с. 96].

У вересні 1919 р. Н.І. Махно вдається до переговорів С.В. Петлюрою про союз, або хоча би про надання озброєння для боротьби з денікінськими військами. Майже відразу про ці перемовини дізнаються в штабі Добровольчої Армії намагаються їх зірвати за допомогою контррозвідувальних операцій. Однак спецслужби анархістів досить швидко реагують на це і всі намагання зірвати переговорний процес виявляються марними. Крім того, саме в цей час контррозвідка повстанців перехоплює агентурну інформацію від денікінських спецслужб про те, що Добровольча Армія відкрила власні тили і її військ немає майже до Олександрівська та Катеринослава.

Одна з груп махновських контррозвідників через своїх агентів в рядах спецслужб Білого руху дізнається про те, що на станції П'ятихатки буде робити зупинку потяг «Олександрівськ-Катеринослав», в якому їдуть високопоставлені офіцери. Негайно приймається два рішення – про ліквідацію агента, що надав інформацію та про здійснення терористичного акту на станції. Махновці зупинили поїзд та розстріляли всіх офіцерів, серед яких був і поручик контррозвідки Добровольчої Армії.

В рамках просування РПАУ (м) територією України 12-13 жовтня 1919 р. (переговорів з С.В. Петлюрою) відбувається чергове захоплення Бердянська. Це стало можливим завдяки блискучій операції тактичного рівня, під час якої менш ніж за 2 доби був розбитий гарнізон Бердянська, який налічував до 2000 бійців. Такий успіх повстанцям було забезпечено саме контррозвідкою. Вночі, доки основна маса офіцерів спала бердянські рибалки захопили їх артилерію. Гармати були розташовані на стратегічних вузлах: перший загін – на горі, поблизу місцевого кладовища, другий – в межах рибальського поселення поблизу порту. Такі дії рибалок під керівництвом контррозвідки дали повстанцям можливість спричинити паніку в місті і, скориставшись нею, обійти з боку моря досить сильну природну позицію білогвардійців. Цей маневр навіть не дав змоги провести евакуацію залишків добровольчих загонів, адже через спричинену несподіваним ударом паніку офіцери почали втікати, зриваючи з себе погони, та кидаючи зброю. У морі на рейді, кілометрах у 10-11, добре було видно вогні евакуаційних кораблів, що стояли навпроти порту, проте ніхто з капітанів не наважився підплисти до причалу, через вірогідність бути потопленими захопленою рибалками артилерію [1, с. 67].

Бої махновців з офіцерами за Бердянськ продовжувалися протягом усього наступного дня. Білогвардійці після нічної паніки продовжили уперто битися на вулицях, будуючи барикади й відновлюючи вузли оборони на вулицях [6, с. 191]. Але втримати місто денікінському гарнізону не вдалося, зокрема через те, що агенти повстанців в місті повідомляли наступаючим про те, де і в якій кількості обороняються офіцери [5, с. 36].

Після остаточного закріплення в місті контррозвідники провели операцію по зачистці міста від залишків офіцерського гарнізону. Два дні махновці обходили місто в пошуках залишків добровольчих загонів. Тих, кого знаходили – розстрілювали на місці. Для більшого успіху махновці застосовували вуличних хлопчаків, виплачуючи їм за кожного виявленого білогвардійця по 100 карбованців [6, с. 198].

Для Добровольчої армії чергове захоплення Бердянська Н.І. Махном стало катастрофою. Стратегічний план наступу зривався через те, що тили та фланги денікінців залишились неприкритими. В штабі армії було прийнято рішення про захоплення міста за будь-яку ціну, застосувавши останні резерви – офіцерські з'єднання добровольців та чеченські підрозділи генерала А. Шкуро, які з великими втратами знов захопили місто [3, с. 145].

Протягом всієї історії повстанського руху анархістам вдалося створити досить ефективну систему контррозвідки тактичного (місцевого) рівня, що допомагала у захопленні м. Бердянськ. Автору на прикладі окремого міста

вдалося визначити, що контррозвідка повстанської армії Н. Махна використовувала в своїй роботі способи стеження, агентурної, підривної діяльності, що цілком звичні для такої організації. У той же час на активну діяльність спецслужб анархістів не було адекватної реакції білогвардійців, які продовжували діяти проти опонента лінійно, не застосовуючи нових методів боротьби, не використовуючи весь наявний арсенал засобів протидії повстанському руху.

Список використаних джерел:

1. Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно / А. В. Белаш, В. Ф. Белаш – К.: Проза, 1993. – 592 с.
2. Бердянський краєзнавчий музей (архів) НВ-4556: Бердянск в годы гражданской войны (Воспоминания старого большевика Кривоносова Кузьмы Михайловича), Бердянск – 11 с.
3. Деникин А. И. Очерки русской смуты: в 5 т. / А. И. Деникин. – Париж: Изд. Я. Поволоцкого, 1921. – Т. 1. Вып. 1. – 184 с.
4. Деникин А. И. Очерки русской смуты: в 5 т. / А. И. Деникин. – Париж: Изд. Я. Поволоцкого, 1921. – Т. 2. Вып. 1. – 186 с.
5. Кирмель Н. С. Деятельность контрразведывательных органов белогвардейских правительств и армий в годы Гражданской войны в России (1918-1922 гг.) / Н. С. Кирмель – М.: ВУ, 2007. – 136 с.
6. Чоп В. М., Лиман І. І. «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки) / В. М. Чоп, І. І. Лиман – З.: РА «Тандем-У», 2007. – 478 с.

Бороденко О.В.

студентка,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯН В ОБЛИЧЧІ ЙОГО ПРЕДСТАВНИКІВ ЯНА КОЛЛАРА ТА ПЕТРА II НЕГОША

Національне відродження слов'янських народів Східно-Центральної Європи в період XVIII першої половині XIX століття відбувалось під впливом просвітницьких ідей, де основний наголос ставився на розвиток освітньої сфери (відкривалися народні школи, заклади технічної та професійної освіти тощо). Крім того, пробуджувався інтерес до свого минулого, на цьому підґрунті відбувається процес формування своєї ідентичності, а відповідно йшла апеляція до патріотичних почуттів, що виливалось в працях істориків, письменників та творчої еліти [1, с. 445].

Для всіх країн Східно-Центральної Європи ключовою проблемою в цей час залишалось мовне питання. До кінця XVIII століття словаки не мали своєї літературної мови. В цьому питанні не було досягнуто єдності: католики використовували «бернолаччину» – західнославацький діалект